

Бригада у борбама за вријеме прољећне окупаторско-квислиншке офанзиве у Херцешвини

*Стање Бригаде после двомјесечних борби
на граничном простору Црне Горе*

Више од два мјесеца 12. херцеговачка бригада борила се у покрајинском појасу Црне Горе. За то вријеме била је скоро свакодневно у покрету и борбама, подређујући активности борбеном задатку и извршавајући га са пуно успеха. Упоредо с тим, Бригада је интензивно живјела и живот јединице НОВЈ, у којој је сваки борац био не само војнички, него и политички субјект. Да би успјела осигурати континуитет цијелокупног унутрашњег организационог рада, што је захтјевало максимално ангажовање и паралелан рад и у извршавању задатака које је постављао војни сектор, као и онога што је било предуслов политичког и васпитног уздизања сваког борца. Главни организатор и извршилац политичког и васпитног рада у јединицама бригаде била је партијска организација и организација СКОЈ-а.

Резултати војних операција које је Бригада водила у марту и априлу 1944. године, те успјешно извршавање борбених задатака који су Бригади постављани од Приморске оперативне групе 2. корпуса НОВЈ (док је била директно под командом Групе) и 29. ударне дивизије, сами по себи говоре о позитивним резултатима и ефектима рада у Бригади на војном сектору. Честе борбе дале су позитивне резултате и утицале на сталан пораст војне умјетности бораца и старјешина, пораст борбености и борбеног морала, дисциплине и офанзивности Бригаде. То је допринјело даљем порасту угледа војних старјешина јер су они, што је нарочито било важно за оне ниже, у међувремену са успјехом завршили или завршавали разне војне курсеве при Штабу Бригаде или Штабу 29. дивизије. Те војне старјешине стекли су знање на курсевима, доприносећи истовремено и порасту властитог угледа и ауторитета код бораца. Курс при Штабу Бригаде, који се званично звао Подофицирски курс 12. бригаде, имао је доста широк програм наставе,^{100*} која је обухватала ратну службу, борбену обуку, читање карата, фортификацију (пољско утврђивање), наоружање са описом оружја и наставом гађања, вођење администрације и пјешадијски егзерцир. И тај је курс био у оквиру програма организовања истих курсева који су, по наређењу Штаба 29. дивизије од 7. марта 1944. године, имали да се одрже у свим бригадама Дивизије. Највећи и најтежи проблем за Бригаду био је недостатак муниције. Дешавало се да је због мањка муниције дио аутоматског оружја био ван употребе и да су борци располагали са по пет или највише десет метака. То је доводило до опадања ватрене моћи јединица Бригаде и утицало да се борци

100) Архив VII, рег. бр. 4-3, к. 1151/II; Програм рада подофицирског курса 12. херцеговачке бригаде.

несигурно осјећају. Други акутни проблем био је недостатак лијекова и санитетског материјала, што је у условима скоро свакодневних борби отежавало могућност збрињавања рањеника.

Због младости чланова партијске организације и неискуства у партијском раду требало је у партијски рад и живот унијети више система, појачати теоретски рад у свим јединицама Бригаде, односно у свим основним партијским организацијама у Бригади. То је, међутим, због честих покрета Бригаде и њених борбених задатака било немогуће потпуно и свакодневно остварити у том двомјесечном периоду, па зато ни резултати нису могли бити брзи ни ефикасни. Теоретском уздизању, поред редовног рада у партијским организацијама, допринијели су и нижи партијски курсеви. О првом таквом курсу говори се у извјештају политичког комесара 29. дивизије, од 11. априла 1944. Обласном комитету КПЈ за Херцеговину. На том курсу било је 25 слушалаца, углавном политичких и партијских руководиоца из јединица 29. дивизије (4 слушаоца из 12. бригаде), који су слушали 11 предавања. Предавања су била о историјском развоју радничког покрета, Партији, организационим питањима Партије, партијској линији и руковођењу партијском организацијом, основама лењинизма, националном и сељачком питању, историјату НОБ-а и линији Партије у НОБ-у, фашизму, постанку и развоју СССР-а и о раду политичких руководиоца у војсци.¹⁰¹⁾ Поред тих предавања одржано је и посебно предавање о дијалектичком и историјском материјализму. Предавања су одржавана обично ујутру, у току дана сlijедило је учење по кружоцима, а у вечерњим сатима држане су завршне конференције о теми која је прорађивана. Руководиоци и предавачи на том курсу били су Драгиша Ивановић, политички комесар 29. дивизије и Вукашин Мићуновић Вуле, члан политодјела 29. дивизије. Организацију курсева преузео је последије Обласни комитет КПЈ за Херцеговину, при којем је већ 20. априла у Фатници код Билеће почео са радом други партијски курс, који је трајао до 12. маја. Програм је био исти, односно према упутству ЦК КПЈ за ниже партијске курсеве. Тај је курс завршило 50 слушалаца - сви из јединица 29. дивизије и са терена Херцеговине.¹⁰²⁾ Курсом је руководио Салко Фејић, а предавачи су, поред њега, били Угљеша Даниловић, члан бироа ПК КПЈ за Босну и Херцеговину; Драгиша Ивановић; Вукашин Мићуновић Вуле, Олга Масовић, члан Обласног комитета КПЈ за Херцеговину и Бошко Кеџман, члан Обласног комитета СКОЈ-а за Херцеговину.¹⁰³⁾ Укупно је кроз партијске курсеве, укључујући и оне одржане у Црној Гори на којима су учествовали и слушаоци из Херцеговине, прошло око 260 слушалаца - политичких и партијских радника било у јединицама 29. дивизије, било на терену Херцеговине.¹⁰⁴⁾ У том периоду организован је и виши партијски курс при Штабу 2. ударног корпуса, који је при крају рада прекинут због офанзиве

¹⁰¹⁾ Зборник НОР-а, том. IX, књ. 5, док. 131; Извјештај политичког комесара 29. дивизије од 11. априла 1944. Обласном комитету КПЈ за Херцеговину о програму и слушаоцима нижег партијског курса.

¹⁰²⁾ Архив VII, рег. бр. 14-4-12, к. 1145/11; Извјештај политичког комесара 29. дивизије од 4. априла 1944.

¹⁰³⁾ При обласном комитету КПЈ за Херцеговину одржана су доцније још два иста курса - један је почео на Дивину, Билећа, 25. јуна са 67 слушалаца, а други 5. августа 1944. у Бањанима. Та два курса водио је Љубо Бабић, који је, по одлуци ПК КПЈ за Босну и Херцеговину, због тога послат у Херцеговину, уз помоћ Салке Фејића и Душана Шакоте.

¹⁰⁴⁾ Архив ЦК СК БиХ; Извјештај Обласног комитета КПЈ за Херцеговину од 26. августа 1944. Покрајинском комитету КПЈ за Босну и Херцеговину.

непријатеља на елободну територију у Црној Гори. Из 29. дивизије на том курсу било је 15 слушалаца, од којих четворица из 12. бригаде.

Без обзира на потешкоће, партијска организација, уз помоћ организације СКОЈ-а, посебну пажњу је посвећивала културно-просвјетном раду којим је требало подићи општи образовни ниво бораца, од којих су неки били неписмени или полуписмени, као и оспособити борце да могу са више разумијевања и успјеха учествовати у партијском и политичком раду. Томе је требало да допринесе и издавање листова (четних, батаљонских и бригадног), који су почели повремено да излазе у појединим четама и батаљонима Бригаде. У марту 1944. године објављен је и први број бригадног листа »Наша звијезда«, али је свих 10 примјерака, на интервенцију Митра Бркића, политичког комесара 2. ударног корпуса, било повучено. Тај први број »Наше звијезде«, листа 12. херцеговачке НОУ бригаде, како је стајало на корицама листа, припреман је и објављен уз потешкоће, које су настале због сталних покрета и борби Бригаде. На њему се са жаром радило, број сарадника био је велик, а лист са илустрацијама и цртежима. Међу прилозима нашли су се текстови политичког комесара Бригаде Ђоке Новосела »Изграђуј се друже!«, команданта Бригаде Данила Комненовића »Развој и борба«, замјеника политичког комесара Бригаде Франца Новака »Бригада се заклела« и »О партији«, руководиоца СКОЈ-а Османа Ђикића »Муслимани данас« и »Омладина служи примјером«, затим у војној рубрици текст »Командовање« и други. Завршна парола на крају листа била је: »Изграђуј се друже борче, да би могао изграђивати нови свијет« и »Напријед ка новим побједама«. Политички комесар 2. корпуса, интервенисао је у вези са чланком »Изграђуј се, друже«, који је окарактерисан као лијево скретање. Његово мишљење у потпуности су прихватили политички комесар 29. дивизије Драгиша Ивановић и дивизијски партијски комитет. У писму политичком комесару 29. дивизије, од 26. марта, политички комесар 2. ударног корпуса каже:

»И поред директива ЦК КПЈ у пракси и надаље спроводите секташтво у односу према Енглеској и Америци«, а »краља и монархију не раскринкувате правилно и са потребном политичком аргументацијом . . . Секташки однос, ма у ком облику, према Енглеској и Америци директно кочи развитак наше нове државе и сужава њене везе са свјетском демократијом и слаби њен међународни положај . . . Због тога је нужно свим проблемима међународног карактера прилазити са становишта да ми стварамо једну нову самосталну творевину која није ничија филијала него дјело борбе наших народа.«¹⁰⁵

На тој линији био је политички рад унутар Бригаде, али и на терену, гдје је било могуће. Он је на првом мјесту био усмјерен на јачање патриотске свијести бораца и становништва и на позив народу да се окупља у борбу против окупатора и квислинга. Полазећи од суштине НОБ-а и њеног народноослободилачког, родољубивог и народног карактера, што је стално ширило и јачало основу таквог окупљања око јединица НОВЈ и органа народне власти на терену, успјешно се супротстављало сталном настојању непријатеља - нарочито четничких вођа - да се створи што дубљи јаз између, с једне стране, јединица 29. дивизије и присталица

105) Архив VII, рег. бр. 17-1-11, к. 1145/II; Писмо политичког комесара 2. ударног корпуса од 26. марта 1944. политичком комесару 29. дивизије.

НОП и, с друге стране, оних који су били на овај или онај начин на страни четника. Тај рад није био лак и тражио је упорно политичко ангажовање, али је доносио позитивне резултате и утицао на све који су се присилно нашли у четничким редовима. Разоткривањем антинародног карактера монархије, што је потврђивала и братоубилачка политика коју су у земљи спроводили југословенска избјегличка влада и краљ Петар преко свог министра Драже Михаиловића, уз очигледну чињеницу да савезници директно помажу баш НОВЈ, утицало се све више и на оне који су се још налазили на страни четника или су се колебали у одређивању.

Партијска организација 12. бригаде бројала је 10. маја 1944. године 154 члана, који су били организовани у 22 партијске јединице (ћелије) и 4 батаљонска комитета. Број чланова Партије по батаљонима био је следећи: 1. батаљон 37, 2. батаљон 37, 3. батаљон 36, 4. батаљон 26 и при Штабу Бригаде 18 чланова Партије. У Бригади су тада била и 33 кандидата за члана Партије - 1. батаљон 8, 2. батаљон 7, 3. батаљон 9, 4. батаљон 5 и при Штабу Бригаде 4 кандидата.¹⁰⁶ Иначе, Бригада је тада бројала укупно 676 бораца и старјешина. Десна рука партијске организације била је организација СКОЈ-а, која је имала укупно 165 чланова - 1. батаљон 34, 2. батаљон 42, 3. батаљон 38, 4. батаљон 39 и при Штабу Бригаде 12 чланова СКОЈ-а, који су били организовани у 17 актива, 4 батаљонска комитета и један бригадни комитет.¹⁰⁷ Поред поменутих 165 чланова СКОЈ-а, у Бригади је тада било још 89 омладинаца који нису били обухваћени радом скојевске организације, али о којима је организација СКОЈ-а брижно водила рачуна и радила на њиховој припреми и васпитању за пријем у СКОЈ. Из извјештаја Бригадног комитета СКОЈ-а од 12. маја 1944. види се да се »СКОЈ као организација младих комуниста скоро у потпуности осјећа у цијелој Бригади . . . и да скојевци својим самопожртвовањем, храброшћу и личним примјером у најтежим ситуацијама са пуним правом и поносом носе име и све више подижу углед наше организације«.¹⁰⁸ Ту су оцјену скојевци заслужили, доказавши се поново и у борбама на сектору Зубаца и Вилуса, гдје је погинуло 15 чланова СКОЈ-а, а знатан број је био рањен.

Проблем број један тих дана било је омасовљење организације СКОЈ-а и упоредо с тим интензивирање политичко-теоријског рада са новим члановима, као услова за даље учвршћивање организације у Бригади. Зато је тежиште било на политичко-теоријском раду. Основне теме о којима се расправљало биле су о раду и задацима СКОЈ-а и УСАОЈ-а. Оне су најприје прорађиване на батаљонским комитетима СКОЈ-а, па тек онда у скојевским активима и шире, са омладином у свакој чети сваког батаљона. И на културно-просвјетном сектору били су створени услови за организовање и рад дилетантских секција. Негдје су већ постојали и радили пјевачки хорови и рецитаторске секције.

Велики допринос побољшању рада СКОЈ-а у 12. бригади дало је Прво обласно савјетовање СКОЈ-а за Херцеговину, одржано у Фатни-

¹⁰⁶) Зборник НОР-а, том IX, књ. 6, док. 15; Извјештај замјеника политичког комесара 12. - херцеговачке бригаде од 10. маја 1944. Централном комитету КПЈ о организационом стању КПЈ и СКОЈ-а, политичком и културно-просвјетном раду у Бригади.

¹¹⁷¹) Зборник НОР-а, том IX, књ. 6, док. 19; Извјештај бригадног комитета СКОЈ-а 12. херцеговачке бригаде од 12. маја 1944. Обласном комитету СКОЈ-а за Херцеговину о организационом стању и раду организација СКОЈ-а у Бригади.

¹⁰⁸) Исто.

ци код Билеће 11. марта 1944. године. Савјетовање је организовао Обласни комитет СКОЈ-а за Херцеговину, а присуствовали су делегати СКОЈ-а из јединица 29. ударне дивизије и са подручја Херцеговине.¹⁰⁹ Из 12. бригаде савјетовању су присуствовали и учествовали у његовом раду Осман Ђикић, руководилац СКОЈ-а у 12. бригади и руководиоци СКОЈ-а у 2. и 4. батаљону 12. бригаде - Милка Булајић и Вукашин Сенић. Поред делегата савјетовању су присуствовали и учествовали у његовом раду Васо Мискин, секретар Обласног комитета КПЈ за Херцеговину, Бетика Романо, члан ПК СКОЈ-а за Босну и Херцеговину и Вукашин Мићуновић Вуле, члан политодјела 29. дивизије. На савјетовању је размотрена политичка и војна ситуација у свијету и у нашој земљи, стање организације СКОЈ-а у 29. дивизији и у Херцеговини, као и допринос организације СКОЈ-а јачању народноослободилачке борбе, затим проблеми формирања и активирања одбора Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије у Херцеговини, проблеми агитације и пропаганде и такмичења омладине у свему што може допринијети даљем развоју народноослободилачке борбе и мобилизацији у НОВЈ, односно у јединице 29. дивизије.

У резимеу свог извјештаја, од 10. маја 1944. године, о организационом стању КПЈ и СКОЈ-а у 12. бригади, упућеног ЦК КПЈ, замјеник политичког комесара Бригаде, Франц Новак, закључује:

»Прво унијети више система и још више појачати рад на теоретском уздизању Партије, друго, још више развити искуство и умјешност у раду по свим секторима, треће, појачати партијност, одговорност и партијску дисциплину нарочито код војних руководиоца и пружити ефикаснију помоћ партијским руководиоцима у њиховом настојању да се то у потпуности испуни, четврто, одбацити крутост, појачати будност и пажњу над цијелим радом који се спроводи, а нарочито пажњу посветити правилној политици кадрова, пето, и даље пружати пуну и ефикасну помоћ организацији СКОЈ-а, шесто, унијети више плана при рјешавању проблема војнизације цијеле Бригаде и уздизања политичке свијести свих бораца и руководиоца и, седмо, пружити издашнију помоћ друговима на терену и учинити све на што приснијој сарадњи између Партије у војсци и Партије на терену«.¹¹⁰

Једно од осјетљивих питања, које се стално налазило у жижи интересовања и Штаба Бригаде и штабова батаљона и команде чета, било је питање снабдјевања јединица храном, кожом за опанке и материјалом за израду веша, сточном храном и др. С обзиром на сиромаштво херцеговачких села, поготово након ратних разарања и пустошења, страдања становништва и пљачке, снабдјевање Бригаде није било лако. У вријеме сталних покрета и борби по осиромашеним дијеловима Херцеговине и Црне Горе долазило је до ситуација када су били више гладни него сити. Сигурно је да тај проблем не би био постављен да интендантска служба намјером да нахрани борце, нису вршили снабдјевање на начин који је за њих био најлакши, иако су постојали прописи Врховног штаба НОВ и ПОЈ о организацији исхране јединица и штабова. На основу тих пропи-

¹⁰⁹ Обласно савјетовање СКОЈ-а за Херцеговину 11. марта 1944. према биљешкама секретара бригадног комитета СКОЈ-а 12. бригаде.

¹¹⁰ ИСТО.

са, интендант 29. дивизије разрадио је одмах по формирању Дивизије детаљно упутство које се односило на набавку хране, одјеће и обуће, затим на набавку и коришћење коња, издавање прописних потврда приликом реквизирања или конфискације (с тим што се на потврде за конфискацију није уносила клаузула да ће конфисковано бити враћено или плаћено), снабдјевање болнице, вођење књиговодства, припрему резерве хране и особља које је ангажовано у интендантурама батаљона.¹¹² У вези са начином набавки у упутству је јасно речено да се »имају вршити искључиво преко команди мјеста, односно команди подручја, односно преко Народноослободилачких одбора, а гдје ових установа нема онда директно од народа комисијски«. Комисију су обавезно чинили интендант или његов замјеник, надлежни политички комесар, један војник и један сељак. Постојала су четири начина снабдјевања - добровољним путем, реквизицијом, конфискацијом и запљеном од непријатеља. Уколико се добровољним путем нису могле задовољити потребе војске, прилазило се реквизицији, али се ни тада није дозвољавало узимање мрса и меда (изузев за болницу). Најстроже је било забрањено појединачно залажење по кућама и узимање било чега. Била је забрањена реквизиција свега што је улазило у женску спрем, али је била дозвољена реквизиција све војничке опреме, затим сукна, готових капута и чакшира, џемпера, чарапа, рукавица и шалова, дакле, онога што је борцима било неопходно, с тим што се остављао минимум потребан ономе чије се реквизира. Упутство је предвиђало све што је требало да буде узето у обзир, али објективни услови за идеалну реализацију нису још постојали. Отуда и појава поновљених грешака у раду интенданата и уопште службе снабдевања, те потреба сталне бриге и надзора над њиховим радом, уз истовремено политичко уздизање и оспособљавање интендантског кадра како би, упоредо са својим основним задатком снабдјевања јединица, могао што више и што ефикасније политички да дјелује у народу са којим је због природе свог посла био у сталном контакту. Наређење Врховног штаба НОВ и ПОЈ о организацији исхране јединица и штабова утврђивало је да се штабови батаљона »налазе увијек уз своје ниже јединице«, што »налаже штабу да буде примјер свим осталим у батаљону не само у борбеном погледу него и у погледу становања и исхране«. За штабове бригада, дивизија и корпуса дозвољавало се кување хране »у засебном казану«, с тим да »квалитет хране тих штабова сувише не одскаче од квалитета хране која се дијели борцима«.¹¹² Поменуто наређење регулисало је, поред осталог, и ко има право на коња за јахање (у Штабу батаљона командант и политички комесар батаљона и два курирска коња, а у Штабу Бригаде штаб бригае, лекар, интендант и шест коња за курире као и сви болесни за које лекар одреди), затим питање поздрављања (борци су се при сусрету обавезно поздрављали, поздрављали су војне и политичке старјешине, а ови им обавезно отпоздрављали) и обавезу да војне старјешине приликом сваког постројавања јединице или примања строја морају да поздраве са »Смрт фашизму«, а јединица да одговори са »Слобода народу«.¹¹³

¹¹²) Архив VII, рег. бр. 2-1/6, к. 1143; Упутство интенданта 29. ударне дивизије, од 16. децембра 1943, интендантима бригада и партизанских одреда о начину снабдијевања.

¹¹³) Архив VII, рег. бр. 10-2, к. 1149/П; Наређење Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

¹¹⁴) Исто.

Напад на четничко упориште у Билећи и борбе у мају 1944. године

Окупивши послје више од два мјесеца све бригаде на територији Херцеговине, Штаб 29. дивизије утврдио је нови распоред и задатке свакој од бригада. Штаб 29. дивизије учинио је то заповијешћу од 10. маја 1944. године.¹¹⁴ Основни циљ је био да се заштити слободна територија, са билећким селом Дивином као центром. Ту слободну територију требало је истовремено и заштитити и очистити од четничких група које су на њу убациване или које су се криле на том терену. Зато се у поменутој заповијести Штаба 29. дивизије инсистира на затварању праваца који воде од Гацка и Билеће према Планој и подвлачи важност чишћења од четника цијелог простора између Билеће, Дабарског поља, Љубиња, Трусине, Уд्रेжња и Зовог Дола. Као што је већ речено, 12. бригада је на основу те заповијести помјерена са простора Грахово-Вилуси, на којем се налазила и враћена на подручје Херцеговине, гдје је око Билеће преузела положаје које је дотле држала 10. херцеговачка бригада, преузимајући и опсаду јаког и утврђеног четничког гарнизона у Билећи. Нови распоред бригада 29. дивизије, који је водио даљем и трајнијем учвршћивању слободне територије у Херцеговини, стварао је повољније услове за редовнији рад Партије, СКОЈ-а, народне власти, АФЖ-а, УСАОЈ-а, што је доприносило даљем ширењу и јачању народноослободилачке борбе у Херцеговини.

Ни непријатељ није мировао. Њемачка команда је, у сарадњи са политичким и војним властима тзв. Независне Државе Хрватске, чинила све да што боље и што чвршће организује снаге којима је располагала, укључивши и херцеговачке четнике који су се у Херцеговини свакодневно доказивали као најсигурнији ослонац окупаторским јединицама у борби против НОВЈ, односно 29. ударне дивизије. Зато је њемачка команда задржала четничке јединице под својом непосредном командом, користећи их као ударну снагу у борбама које је водила против 29. дивизије. Истовремено је својим ауторитетом чинила све да максимално координира четничке, усташке, домобранске и милицијске акције, те их што више искористи у борби против НОВЈ у Херцеговини. Такав став окупатора у потпуности је одговарао четницима, који су тијесном сарадњом са њемачком командом чували свој добар положај код ње. Остварујући тиме основну замисао четничке Врховне команде и Драже Михаиловића, да четничке војне јединице остану што ближе Јадранској обали између Неретве и Боке, како би у случају савезничког искрцавања на том простору могле што организованије да дочекају савезничке јединице. Да би се то остварило требало је на првом мјесту поразити јединице НОВЈ у Херцеговини. Зато је и Дража Михаиловић у својим наређењима стално инсистирао на борби против НОВЈ, тражећи од својих потчињених команди и јединица да нападају снаге 29. дивизије. У наређењу капетану Данилу Салатићу, који је заступао Петра Баћовића, од 14. маја 1944. године, Дража Михаиловић каже:

¹¹⁴ Зборник НОР-а, том IV, књ. 25, док. 47; Заповијест Штаба 29. дивизије од 10. маја 1944. потчињеним јединицама за затварање правца од Гацка и Билеће према Планој и за чишћење простора Билећа-Дабарско поље-Љубиње и Трусина-Удружње-Зови До од четника.

»Продужите са најенергичнијим радом. Настојте да што више ојачате борбени и нападни дух наших јединица, а нарочито покретљивост ван својих територија. Ово је најважније јер само сталним и неуморним гоњењем уништићемо комунисте. Дошло је време да се коначно обрачунамо с њима. Сад или никад морамо с њима докрајчити«. ¹¹⁵¹

Све је то резултирало новим, заједничким акцијама окупатора, четника и домобранске милиције на јединице 29. дивизије. Оне ће се поновити и у мају 1944. године више пута и у њима ће предњачити управо четници.

Извршавајући наређења својих команди, четници из Билеће су 14. маја у рано јутро напали 2. батаљон 12. бригаде, који је држао положаје на Ћурјену (к. 709) и Никван градини (к. 715). ¹¹⁶¹ Четници су бројно били далеко надмоћнији, јер су се тих дана у Билећи, поред четничке Билећке бригаде, налазили и дијелови четничке Требињске, Љубинске и Вучедолске бригаде, нешто око 1.000 четника. Ћурјен и Накван градина су тог дана два пута губљени и враћани, док се 2. батаљон пред надмоћнијим непријатељем морао помјерити на положај између Бијеле Рудине и Подгорја да би се предвече повукао у Трнавицу. У тој борби четници су имали 3 мртва и више рањених, а у 2. батаљону погинуо је зајеник политичког комесара чете, Јово Јаловица из Хума, Требиње, а 3 борца су лакше рањена. Четници су и 15. маја у 2 сата ујутру напали из Билеће, овог пута на 1. батаљон 12. бригаде у Баљцима, али су након кратке и жестоке борбе одбијени. Истог дана је 2. батаљон усиљеним маршем послат у помоћ снагама 10. херцеговачке бригаде на простору Давидовића и Риоца, да би спрјечио продор четника из Невесиња. ¹¹⁷ У успјешној борби коју је тог дана водио са четницима, 2. батаљон је, без властитих губитака, нанио велике губитке четницима, убивши 10 и ранивши 15 четника. Послије те успјешне интервенције 2. батаљон се 16. маја вратио у састав своје бригаде и био смјештен у Трнавицу, као резерва.

Ради појачања положаја око Билеће, 16. маја је под команду Штаба 12. бригаде стављен 1. батаљон 10. херцеговачке бригаде, који је са простора Крстаче имао задатак да врши притисак према Боденику и Билећи и да контролише према планини Ситници, Звијерини и Врањској, гдје се крило преко 150 четника-шкрипара како су називани пошто су се сакривали у шкрипу (камењару). У ствари, тих неколико дана до демонстративног напада на Билећу, у ноћи 20/21. маја, Бригада је вршила окружење око Билеће и била само повремено у додиру с непријатељем. Тако је у раним јутарњим сатима 17. маја 1. батаљон 10. бригаде, уз помоћ 1. батаљона 12. бригаде, у селу Граница одбио четнички испад из Билеће, смјестивши се истог дана у Крстаче, са задатком "чишћења простора Звијерине и Тодорића од шкрипара. Ту акцију чишћења 1. батаљон 10. бригаде извео је успјешно 18. маја, протјеравши четнике према планини Видуши.

¹¹⁵ Архив VII, ЧА, к. 276, рег. бр. 5/1-20; Директива Драже Михаиловића (капетану Данилу Салатићу).

¹¹⁶ Зборник НОР-а, том IV, књ. 25, док. 66; Извјештај Штаба 12. херцеговачке бригаде, од 14. маја 1944. Штабу 29. дивизије о ситуацији на сектору Билеће.

¹¹⁷ Зборник НОР-а, IV, књ. 25 док. 70; Заповијест Штаба 29. дивизије од 15. маја 1944. штабовима 11. и 12. херцеговачке бригаде да дијелом својих снага и Сјевернохерцеговачким партизанским одредом разбију и одбаце непријатеља ка Невесињу.

Деветнаестог маја није било никаквих борби, али су 20. маја билећки четници у рано јутро напали 1. батаљон 10. бригаде¹¹⁸, у покрету према селу Подгорје, ради настављања притиска према Боденику и Билећи. На четнички напад 1. батаљон 10. бригаде одговорио је противнападом и, уз помоћ 2. батаљона 12. бригаде, разбио напад и потјерао непријатеља натраг у Билећу. У тој борби 1. батаљон 10. бригаде имао је једног погинулог, једног теже и 3 лакше рањена борца. Блокирајући билећки гарнизон 12. бригада је настојала да задржи борбену иницијативу и сачека прави тренутак за директни напад на Билећу. Ту намјеру имао је и препад 12. бригаде на Билећу, у поноћ 20/21. маја,¹¹⁹ кад су сва три батаљона Бригаде, заједно са 1. батаљоном 10. бригаде, истовремено напали спољна четничка утврђења око града. Борци 1. батаљона 10. бригаде заузели су на јуриш Илијину главу (к. 916) и Боденик, док су борци 4. батаљона 12. бригаде заузели Влахињу. У исто вријеме 1. батаљон 12. бригаде, са једном четом 2. батаљона, освојио је Хашибегово брдо (к. 846), али нису могли због снажног ватреног дејства непријатеља да овладају и утврђењима на Модропцу (к. 745) и Дубавцу (к. 764). Пошто се радило само о демонстративном препад, Штаб 12. бригаде није инсистирао на освајању Модропца и Дубавца, него је у свитање 21. маја повукао своје снаге на раније положаје. Том приликом четници су имали осјетне губитке - 9 мртвих и више рањених, док је 12. бригада имала једног погинулог и 2 лакше рањена борца. Погинуо је један од првих бомбаша 12. бригаде, борац 4. батаљона Алекса Самарџић Црни из Меке Груде код Билеће. »Или ће Модропац бити мој или ја његов«, рекао је Црни те ноћи, полазећи на челу осморице бомбаша добровољаца, младих скојеваца, чланова истог актива СКОЈ-а, чији је секретар био Црни. Према запису који је после борбе написао тадашњи руководилац СКОЈ-а 12. бригаде Осман Ђикић,¹²⁰ Црни је прије борбе добио нову савезничку униформу из контингента савезничке помоћи што је из авиона бачена ноћ прије борбе. »Нека зликовци виде да само нама савезници помажу«, поносио се Црни пред полазак у напад. Његови бомбаша су савладали неколико бункера, али је у јуришу на последњи, покошен митраљеским рафалом, пао и сам Црни, налетјевши на цијев митраљеза док је ускакао у бункер. У извјештају о том препад на Билећу, који је Штабу 29. дивизије упутио нови командант 12. бригаде Милинко Окиљевић, записано је:

»Нарочито се у овој борби истакао наш '1' (батаљон) као и наш '4' (батаљон). Наш '4' је умјешним руководством и храброшћу бораца (*нарочито 3. чете - Зубачке*) успио да за кратко вријеме одбаци банде са Влахиње, затим одбије један јак контранапад и протјера банде у Билећу. Његови предњи дијелови упали су до жељезничке станице.«¹²¹

У састав 12. бригаде 21. маја вратио се и њен 3. батаљон, који је од 17. маја до повратка у Бригаду гонио четнике на простору Завођа и Љубомира, а у акцијама око Требиња убио 4 непријатељева војника. Да

¹¹⁸) Архив VII, рег. бр. 31/41, к. 1143; Извјештај Штаба 12. херцеговачке бригаде од 20. маја 1944. Штабу 29. дивизије НОВЈ.

¹¹⁹) Зборник НОР-а, том IV, књ. 25, док. 102; Извјештај Штаба 12. херцеговачке бригаде од 21. маја 1944. Штабу 29. дивизије о борбама код Билеће.

¹²⁰) Запис је објављен нешто касније, у листу »Млада Херцеговина«, гласилу Обласног одбора УСАОЈ-а за Херцеговину, бр. 3 од 8. јула 1944. године.

¹²¹) Исто.

би се 1. батаљону 10. бригаде (који се још налазио под командом Штаба 12. бригаде) и 2. батаљону 12. бригаде омогућио краћи одмор, 22. маја је извршено прегруписавање батаљона. Пошто до 30. маја није било борби, батаљони су искористили вријеме за претрес терена. Наиме, једна група од 20 четника успјела је да се убаци иза положаја Бригаде и да, уз помоћ својих истомишљеника из села Лађевића, 22. маја из засједе мучки убије 4 партизана, од којих су тројица били ненаоружани. Засједа је направљена у Томашевом Долу код Плане и том приликом су погинули Павле Бабић из Трнавице, припадник Команде мјеста Билећа у селу Бијељанима, чија су два брата још раније погинула у борби против окупатора, и три борца - Милан Самарџић, рођени брат Алексе Самарџића Црног, (погинулог дан прије на Модропцу) који је ишао да сахрани брата (њихов трећи брат Трифко погинуо је јуна 1943), затим курир 10. херцеговачке бригаде Душан Вујовић из Засада, Билећа, као и курир 12. бригаде Гојко Пиљевић из Облог Брда у Врањској, Билећа. Сва тројица су били ненаоружани јер су ради опоравка ишли кућама. Дејствујући одмах против те четничке диверзантске групе, борци 2. батаљона 12. бригаде минобацачком гранатом убили су тројицу четника, али су остали успјели да се дочепају Билеће. Војни суд 12. бригаде, након детаљне истраге и саслушања свједока, засједао је 29. маја и утврдио да су у том подмуклом нападу директни извршиоци злочина били Раде Ј. Самарџић из Лађевића и Гаврило Вујовић из Прераца, који су послје извршеног злочина побјегли у Билећу. Организацију и успјешно извршење засједе помогли су директном сарадњом и учешћем Јован Р. Самарџић и Глигор М. Самарџић, обојица из Лађевића, који су се чак и дан уочи злочина састали са двојицом непосредних извршилаца злочина, прикривали их, хранили и обавјештавали о кретању партизана. Војни суд 12. бригаде, имајући то у виду, осудио је Јована Р. Самарџића и Глигора М. Самарџића на смрт стријељањем, које је извршено 29. маја 1944. године.¹²²⁾

Као што је већ речено, мај 1944. године прошао је у сталним офанзивним акцијама које су против јединица 29. дивизије предузимали Нјемци и четници. Ти напади полазили су из Невесиња, Гацка, Билеће, Требиња и Стоца, гдје су окупаторско-четничке посаде биле бројне и добро наоружане. Њихов основни циљ било је стезање окружења око јединица 29. дивизије и наношење што већих губитака њеним бригадама и одредима. Иако су борбе биле тешке и тражиле много људских жртава, ни једна од замисли непријатеља није успјела. Штаб 29. дивизије водио је рачуна да својим сталним противнападима парира основној замисли непријатеља и нанесе му што веће губитке и на тај начин одржи своју ослобођену територију. То је била основна замисао Штаба Дивизије, садржана у заповијести од 29. маја 1944,¹²³⁾ која се односила на напад и заузимање Билеће. У том нападу, поред 12. бригаде, учествовала су и три батаљона 2. далматинске бригаде, док је 1. батаљон 10. херцеговачке бригаде, који се и даље налазио под командом Штаба 12. бригаде, добио задатак да у селу Моско затвара правац од Требиња према Билећи и онемогући сваки покушај њемачких јединица и четника из Требиња да

¹²²⁾ Архив VII, рег. бр. 22-7, к. 1151/11; Извјештај Штаба 12. херцеговачке бригаде од 29. маја 1944. Штабу 29. дивизије о мучком убиству 4 партизана; Архив VII, рег. бр. 15-8, к. 1151/11. Поспштење Војног суда 12. херцеговачке бригаде.

¹²³⁾ Зборник НОР-а, том IV, књ. 25, док. 143; Заповијест Штаба 29. дивизије од 29. маја 1944. штабовима 12. херцеговачке и 2. далматинске бригаде за напад на Билећу.

притекну у помоћ нападнутој Билећи. Требало је да, након заузимања Билеће, 12. бригада заједно са три батаљона 2. далматинске бригаде, настави са гоњењем непријатеља према Требињу и да избије на линију Моско-Љубомир. Ослобођење Билеће и у војничком и у политичком погледу било је веома значајно за народноослободилачки покрет у Херцеговини и пограничном простору према Црној Гори и Далмацији и допринијело би убрзању војних операција против окупатора и четника. У Билећи је тада било око 900-1.000 четника Билећке и Вучедолске бригаде, добро наоружаних. Поред пушака, располагали су са неколико тешких минобацача, око 30 аутоматских оруђа и једним брдским топом. Четници су имали у изобилу пушчане муниције и муниције за аутоматска оруђа, што је било од великог значаја за напад и одбрану. У граду је знатан број камених кућа био утврђен и са зазиданим прозорима подешеним за пушкарнице, а мјестимично је била подигнута и бодљикава жица. На прилазима граду четници су имали утврђења (бункере зидане од камена и покривене балванима и каменим шљунком - туцаником) и јаке снаге распоређене на Дубовцу (к. 764), Ћурјену (к. 709), Накван градини (к. 715), Модропцу (к. 745), Хаџибеговом брду (к. 846), Влахињи (к. 674), Градини (к. 902), Илијиној глави (к. 915), као и на котама 863 и 864, али им се главнина налазила у самом граду и у Подосоју, а најјаче засједе на Хаџибеговом брду и Модропцу. Штаб 29. дивизије посебно је скренуо пажњу на фактор изненађења и о томе су штабови 12. херцеговачке и 2. далматинске бригаде до краја водили рачуна тако да је непријатељ постао свјестан напада тек кад су му бомбе запраштале на положајима. Напад је изведен у двије колоне: 12. бригада, са 1, 2. и 3. батаљоном и 3 тешка минобацача, чинила је тзв. десну колону којом је командовао Милинко Окиљевић. Та колона је напала четнике на Хаџибеговом брду, Модропцу, Ћурјену, Накван градини и Дубовцу. Друга далматинска бригада, са 1. и 3. батаљоном, 4. батаљоном 12. бригаде и једним тешким минобацачем, чинила је тзв. лијеву колону којом је командовао Обрад Егић, командант 2. далматинске бригаде. Ова колона напала је четнике на котама 863 и 720 и на Влахињи. Комбинована ударна група, коју су чинили 1. батаљон 10. херцеговачке бригаде и два батаљона 2. далматинске бригаде и којом је командовао заједнички штаб, избила је још 31. маја увече на простор села Моско са задатком да по сваку цијену затвори правац од Требиња и контролише простор према Љубомиру ради спријечавања евентуалног четничког продора са те стране. Обје колоне су 31. маја у 22.30 сати истовремено нападе непријатеља и муњевитом акцијом овладале утврђеним положајима непријатеља око града, сатјеравши четнике у Билећу. Обје колоне су затим продрле у град. Четници су се огорчено бранили из утврђених бункера и кућа, које је било немогуће освојити без тешког наоружања. Да се по дану не би нашли у граду, на градским улицама и у кућама, сви батаљони из обје колоне извукли су се у свитање 1. јуна из града, затварајући окружење непосредно око утврђења у граду. У међувремену су знатни дијелови билећких четника, који су око Љубиња учествовали у нападу на Јужнохерцеговачки партизански одред у Горњем Храсну, чувши одјек борбе у Билећи, хитно кренули да помогну својој опкољеној сабраћи. Та група од око 300 четника изненада се у току 1. јуна појавила пред положајима 3. батаљона 12. бригаде, који их је, заједно са дијелом 2. батаљона, успио одбити али не и спријечити да се током ноћи 1/2. јуна пробију у опкољену Билећу. Ради

спасавања Билеће, четници из осталих херцеговачких гарнизона офанзивно су интервенисали, успјевши да ослабе притисак 12. бригаде на Билећу. Из Гацка је интервенисало око 600 легионара и четника, напавши снаге 11. херцеговачке бригаде и продријевши до Кобиље главе, чиме су директно угрозили леђа 12. бригаде. Све је то утицало да Штаб 29. дивизије одустане од даљег напада на Билећу и да 2. јуна извуче 12. бригаду на линију Дубовац-Модропац-Хацибегово брдо.

У нападу на Билећу 12. бригада је имала 9 погинулих, међу којима политички делегат вода Јово Анђић из Загоре, Требиње, командир вода Никола Лојпур из Тасовчића, Чапљина, пушкомитраљеца Митар Кијац Мићо из Росуље, Требиње, борац Исмет Џемила из Црнића, Столац, политички делегат вода Бранко Иванковић из Врпоља, Требиње (подлегао ранама 4. јуна у болници у Доњој Врбици), замјеник командира чете Спасо Вујовић из Засада, Билећа, као и 11 рањених и 10 несталих. У истом нападу у 2. далматинској бригади погинуо је командир чете, а два борца су рањена. Четнички губици износили су око 50 мртвих и рањених.

У мају 1944. године окупатор и четници су у четири наврата организовали значајније офанзивне акције против снага 29. дивизије. У њима је и 12. бригада имала своју улогу и допринијела да 29. дивизија изврши свој основни задатак који се, најкраће речено, сводио на затварање праваца Требиње-Вилуси и Билећа-Вилуси, са сталним офанзивним дејством јединица 29. дивизије и бригом да се заштити ослобођена територија средишне Херцеговине. Непријатељ је главне нападе предузимао из правца Билеће, гдје је дејствовала 12. бригада, као и од Невесиња, Гацка, Стоца, Требиња и Грахова. Највећи проблем 12. бригади, као и свим јединицама 29. дивизије у то вријеме, задавао је недостатак муниције, што се повећало, због чега ни 12. бригада није могла довољно снажно да туче противника и да му нанесе губитке који би били у сразмјери са успјешним војним акцијама Бригаде. Разумије се, тај недостатак муниције повећавао је властите губитке и негативно дјеловао на борбени морал Бригаде, доводећи до случајева дезертерства. Према прегледу бројног стања људства, наоружања и коња 29. дивизије, 12. бригада је 21. маја 1944. године бројала 577 бораца и старјешина (од тога 20 жена) и располагала са 400 пушака свих типова, 34 пушкомитраљеца, 5 митраљеца, 4 тешка и 4 лака минобацача, 2 противтенковске пушке, 56 пиштоља, 511 ручних бомби, 14 јахаћих коња и 63 товарна грла.¹²⁴⁾ На 400 пушака 12. бригада је имала свега 2.600 метака, што значи да је на сваку пушку у просјеку долазило мање од 7 метака, док је стање са муницијом за пушкомитраљеце било још теже јер се располагало са укупно 9.500 метака или у просјеку са само 280 метака по сваком пушкомитраљезу. Стање муниције за остала оружја било је нешто боље - 11.050 метака за 5 митраљеца, 138 мина за тешке и 375 мина за лаке минобацаче, 70 метака за противтенковске пушке и 487 метака за пиштоље.¹²⁵⁾

Изузетно тешки услови под којим је живјела и борила се 12. бригада у двомјесечном периоду одбрамбених борби на простору Билећа-Требиње-Никшић нису се у суштини измијенили ни после преласка Бригаде на просторију Билеће. Извјештавајући политичког комесара 29. дивизије о политичком раду у Бригади и на терену у мају 1944, Ђоко Новосел, политички комесар 12. бригаде, каже:

¹²⁴⁾ Зборник НОР-а, том IV, књ. 25, док. 98; Бројно стање људства, наоружања и коња 29. дивизије од 21. маја 1944.

¹²⁵⁾ Исто.

»Због изузетно тешких уелова под којим је живјела наша бригада у прошлом мјесецу, а који се нису побољшали ни преласком на терен Билеће, због тешких борби и знатних губитака, али највише због тога што се батаљонским руководиоцима и организацијама није на вријеме пружила помоћ од стране чланова овог штаба, дошло је у појединим батаљонима, који су више били изложени губицима и напорима, до опадања борбености, морала и до дезертерства.«¹²⁶

Политички комесар Бригаде је критички и самокритички, као што је било уобичајено у то вријеме, анализирао стање и указао на учињене пропусте, без обзира да ли се ради о пропустима бораца или старјешина, штабова батаљона или Бригаде. Он извјештава и о мјерама које су предузете и позитивним резултатима који су постигнути. Носилац утврђивања оцјене и стања, као и онога што треба предузети, биле су партијска организација и организација СКОЈ-а. Њихов утицај био је велик, пошто је знатан број бораца и старјешина 12. бригаде био члан или Партије или СКОЈ-а. Од укупно 577 бораца и старјешина, колико је Бригада бројала 21. маја 1944. године, у 1. батаљону је био 41 члан Партије, 6 кандидата и 26 скојеваца; у 2. батаљону 38 чланова, 7 кандидата и 32 скојевца; у 3. батаљону 35 чланова, 10 кандидата и 28 скојеваца и у 4. батаљону 25 чланова, 10 кандидата и 41 скојевац, што је значило укупно 299 комуниста. Ако се узме у обзир да у тај број није урачунато 7 чланова СКОЈ-а у омладинском воду 12. бригаде нити чланови Партије који су били у Штабу Бригаде и у приштапским јединицама, онда се види да су далеко више од половине бораца и старјешина Бригаде били комунисти који су у свему морали да служе примјером и који су то успјешно извршавали. На тој линији је 24. маја у Доњој Врбици одржан састанак бригадног комитета Партије са дневним редом који је укључивао извјештаје о дотадашњем партијском раду, као и раду СКОЈ-а у батаљонима, дискусију о тим извјештајима са критичким и самокритичким освртом на рад, утврђивање задатака за предстојећи партијски рад, док је у оквиру четврте тачке дневног реда, дата информација о политичкој ситуацији.¹²⁷ Тај састанак бригадног комитета Партије имао је, у суштини, карактер ужег партијског савјетовања и у дискусији су постављена и разматрана најактуелнија питања и проблеми који су се тицали целокупног живота и рада Бригаде. Доминирали су проблеми дисциплине и борбености појединаца и јединица (чета и батаљона), теоретске изградње и уздицање општег образовног нивоа бораца и старјешина, сталног подизања свијести сваког бораца појединачно и Бригаде у цјелини. Истицано је да комунисти треба да буду примјер за углед, постављени проблеми васпитања младих комуниста и организације СКОЈ-а, која је у свему требало да буде десна рука Партије и неприсушан извор из којег ће се регрутовати нови чланови Партије, од посебног значаја. Постављен је и проблем дезертерства, борба против те појаве путем четних конференција бораца и старјешина, те појединачним радом и индивидуалним утицајем, посебно војних и политичких старјешина, на сваког појединца код којег се покажу знаци колебљивости, несигурности и неразумијевања. На конференцији је детаљно говорено и о санкцијама према случајевима дезертерства, али уз максималан опрез да противмјере и казне не воде деморали-

¹²⁶) Архив VII, рег. бр. 23-7, к. 1151/11; Мјесечни извјештај политичког комесара 12. херцеговачке бригаде од 4. јуна 1944. политичком комесару 29. дивизије.

¹²⁷) Записник са састанка бригадног комитета КПЈ 12. херцеговачке бригаде од 24. маја 1944. Радни дневник секретара бригадног комитета СКОЈ-а.

зацији, те да рјешења проблема треба налазити у благовременом уочавању колебљивости и колебљивих и благовременој интервенцији, утицањем на свијест и патриотизам сваког појединачно и срамоту коју ће сваки евентуални дезертер понијети кад му се скину партизански знаци и одузме оружје. Казна стријељањем, осим код изузетних случајева, у постојећим условима дјеловала је негативно и водила прије разбијању него учвршћивању Бригаде, а могла је појединце-колебљивце гурнути у противнички табор, односно у четнике. На крају савјетовања утврђени су закључци директива и обавеза за сваког члана Партије и СКОЈ-а који су се морали спровести. Ти задаци односили су се на јачање теоријског и политичког рада у Бригади, уздизање партијности на виши ниво, преношење искуства, посебно војног, на млађе и неискусније борце, сталну будност према евентуалним појавама дезертерства, помоћ организацији СКОЈ-а, помоћ политичким радницима на терену и сталну бригу да сваки борац учини све што може допринијети да Бригада постане и буде у правом смислу војна јединица.

У мају 1944. године дошло је до крупних персоналних промјена у командном саставу 12. бригаде. Наредбом Штаба 29. дивизије, од 14. маја 1944. године, формирана је 13. херцеговачка бригада. За вршиоца дужности команданта нове херцеговачке бригаде постављен је дотадашњи командант 12. бригаде, Данило Комненовић, док је за вршиоца дужности новог команданта 12. бригаде постављен Милинко Окиљевић, дотадашњи замјеник команданта 12. бригаде. За новог замјеника команданта 12. бригаде дошао је Љубо Миљановић, који је дотле био командант 3. батаљона 12. бригаде. Истом дивизијском наредбом Милорад Кујачић, командант 2. батаљона 12. бригаде, постављен је за вршиоца дужности замјеника команданта нове, 13. бригаде, док су Радован Шакоћић и Гашо Чечур постављени за команданте 2. и 3. батаљона 12. бригаде. Данило Комненовић и Милорад Кујачић су већ 16. маја напустили 12. бригаду и убрзо кренули на сектор Прозора, гдје је требало да прихвате Мостарски партизански батаљон. У извјештају политичког комесара 29. дивизије, Драгише Ивановића, политичком комесару 2. ударног корпуса каже се да је »Данило Комненовић упућен као најбољи командант бригаде, који може командовати и дивизијом«, да је »Милорад Кујачић . . . досадашњи командант 2. батаљона 12. бригаде један од најспособнијих команданата батаљона« и да »дужност команданта 12. бригаде врши досадашњи замјеник команданта исте бригаде Милинко Окиљевић који може командовати бригадом«.¹²⁹⁾ Прије преласка у 12. бригаду Радован Шакоћић је био замјеник команданта Сјевернохерцеговачког партизанског одреда. Из 12. бригаде на нове дужности отишли су: Обрен Милојевић, командир чете у 2. батаљону, за команданта партизанског батаљона »Раде Правица«, а Данило Кијац, политички комесар чете у 3. батаљону, за политичког комесара сталне болнице 29. дивизије. Неколико дана доцније, 20. маја 1944. године, за замјеника команданта 3. батаљона 12. бригаде постављен је Крсто Дабовић Кико. Та персонална помјерања нису нимало утицала на борбено дејство Бригаде, у којој су протеклих шест мјесеци од њеног формирања расли и израсли многи војни и политички кадрови.

¹²⁸⁾ Зборник НОР-а, том IV, књ. 25, док. 64; Наредба Штаба 29. дивизије од 14. маја 1944. за формирање 13. херцеговачке бригаде и за постављање војних руководилаца.

¹²⁹⁾ Архив VII, рег. бр. 38-12, к. 1145/H, Извјештај политичког комесара 29. дивизије од 21. маја 1944. политичком комесару 2. ударног корпуса.

Народни херој Данило Комненовић, први командант 12. херцеговачке
НОУ бригаде

Први извјештај команданта Бригаде Данила Комненовића о борби на
Кобињој глави, 28. јануара 1944. године

» .

V 9-с Л ' « М 0 ® * j

V _____ -ИлчХГалгу ХМ- ^

с< м. 'о X сгр <zx-o C O O

«<л лтгмкчгауJ 'Jo'УУЛП , сг

„« V« Лс-Ј^улл миф^кк-и^С^г* -Ц-су-ас* ' "

а-с. клг* и * /< >> -• < и * м. ' 1 Jo-CH. /уис

<.-*л -а иЛПьк« !• /jo ЧС V-"/" 4-»о/1-^J-См гм> »

ЧсОГУJe 4 l 4 " п-с^с. «••. Л J л м Л * / -

^_гоиГњ^J*. С^с-п-с-н - Јуинл+се

- л ^ J ^ с JA^ЧИГХJ Ус^&Цj « ссоб-^JccJXГ- -

%<<< [сЛ-<-+ </«. у а~&My 4-Л+ -и-јO-а^хк ^Л^у, =

<epoC*-mc -/сг Ц-ц^А-л . ~

ч }< /<

24

- 1.) Политичке интеграције
- 2.) организационо питање (KOD-a у Британији)
- 3.) питања која о пољу и границама
- 4.) Задачу
- 5.) нашо

[illegible]

1) Dama je u razgovoru pitala sa Henmarom?
 2) Kako je drugi dan svoje nepostojene nezgode
 izgledao pravišćeništva?
 3) Znamo li razgovor i drugi razgovor razgovor razgovor?
 4) Ko je u planu razgovor i plan razgovor?
 5) Kako je u svojoj pravišćeništva "nepostojene nezgode"?
 6) - " - "Dama je u razgovoru razgovor?
 7) Dama je razgovor razgovor i razgovor razgovor?
 8) Dama je razgovor razgovor i razgovor razgovor?
 9) Dama je razgovor razgovor i razgovor razgovor?
 10) Dama je razgovor razgovor i razgovor razgovor?
 11) Dama je razgovor razgovor i razgovor razgovor?
 12) Dama je razgovor razgovor i razgovor razgovor?
 13) Dama je razgovor razgovor i razgovor razgovor?

26/2-44
Buzan, 26

В. Р. О. Б. Н. П. З.
ОПЕЛ КОМАНДИ-ОПШТИНЕ ПАЛ
1/3-9
1944

Милостиви XXIX Ј. Луковски - Безбедност

Љубавио рачу 73 гале прена Велуга. Бранио
ја је о вама устојоу 2-воо димити. Њојан еу
ка Вилујан Оффо-Кавоук. Мениг кинотифе мери
оје оинити не су били на јаснојан и миа
не оо перон. Њија 50 миа за о. бацин, кинот
спас - 10-12 заробљених. Ка миа 1 миа рачу
- 1 миа. Вилује је кинотифе сама кам 3' у
дирекцији јурију. Вилује сама кинотифе у миа
Вилује и 30 сафа с вама миа миа Вилује, кинотифе
рачу - Кама димити су овајан се. Кама миа Оффо
(1166), 2' је кинотифе миа Вилује Вилује и Вилује
а 6' са сафа кинотифе и сама Вилује Оффо. 4' је
у Вилује миа. Рачу су сама димити рачу
300 миа миа Вилује. Вилује са сама
мерију. Вилује, и кинотифе Вилује са сама
Вилује са сама миа Вилује миа са
Вилује (Кавоук) да димити Вилује и 30
Вилује. Вилује миа -

Вилује миа миа миа миа Вилује
са Вилује. Вилује се је миа око Вилује
миа - миа миа миа 3' миа.

Вилује миа миа, Вилује миа о
Вилује миа миа - Вилује миа. Вилује миа,
миа је Вилује миа, Вилује миа миа миа
Вилује миа миа. Вилује миа је Вилује миа
- миа - О. ф. О. В. 3' је миа миа

Са сама миа миа
са сама миа Вилује

Вилује миа миа

Бригадни комитет СКОЈ-а у прољеће 1944. године. Стоје слијева: Вукашин Сенић, Благоје Домазет, Осман Ђикић, секретар, Милка Булајић и Крсто Шегрт. Сасвим лијево сједи Илија Перишић, тада секретар актива СКОЈ-а у 2. батаљону Бригаде

Милинко Окиљевић, замјеник команданта Бригаде и Вукашин Мићуновић Вуле, члан Политодјела 29. херцеговачке дивизије, у прољеће 1944. године

Штаб 12. бригаде и њеног 3. батаљона у Слату, Невеешње, након полагања заклетве бораца и старјешина 3. батаљона, 14. јануара 1944. године. Слијева стоје: Вујо Радић, интендант Бригаде, Ђоко Новосел, политички комесар Бригаде, Драгутин Косовац Брацо, члан Обласног комитета СКОЈ-а за Херцеговину, Фрањо Томајић, начелник Штаба Бригаде, Милан Спремо, обавјештајни официр Бригаде и Мирко Колак, политички комесар 3. батаљона. Сједе слијева: Данило Комненовић, командант Бригаде, Франц Новак, замјеник политичког комесара Бригаде, Љубо Миљановић, командант 3. батаљона и непознати борац

Народни херој Максим Кујунџић,
замјеник команданта
4. батаљона Бригаде

*Слушаоци трећег партијског курса при Обласном комитету КПЈ
за Херцеговину, октобра 1944. године*

Знайти ред:

- 1.) Політика літудизація
- 2.) організаційні реферати
- 3.) реферат о ЧСАОІ-у
- 4.) - " о оцінці та пробіах
- 5.) право - інтелекту

Присутствующие: ^{Число} Цурт, Бейлика, Буле, ~~Пилин~~, Бато
Затемствари: Оспан, Влада Ивкович

Заскучающие:

- 1) Заседла сесија - Вуче
- 2) Оккупирани земље, данашња Босна и Херцеговина - Земље
- 3) Наш став према саветницима - Брана
- 4) Однос између саветника - Мило
- 5) Однос саветника према - а) Југослов. и државној власти
б) НК, и НОБ - Мило

- 6) Показују петицију, огласак дивизије Јурију Ејтеж
збојца у Падове и гарнизоне, изд. - Петикобит - XII
- 7) Браќање народа Херцеговине - Вл. Миковић
- 8) Чланице ХС-а - Крутић, сеп. СК - Ст. Слав
- 9) Однос између члане и петиције омладине - Данто
- 10) ОРГАНИЗАЦИОНИ
 - 1) Политичка кадрова - П. Васковић, тач. ОК - с. јер.
 - 2) Правилна руковођење ортанис. - Талеб, " - Ј. Хер.
 - 3) Однос СКОП-а и УСАОП-а - П. Пејовић, пл. ОК - одбор УСАОП
 - 4) Рад својева активна и како га треба изводити
по постављеним - Вл. Миковић, сеп. СК - Данто
 - 5) Како функционисаће на терену која је јућ функција
теменом контролом? - Брето Зушић, пл. ОК - с. јер.
 - 6) Како правилно постављени рад ортанизације
СКОП-а у војсци? - Милка - XII
 - 7) Политички и теоретски рад - Остан - XII
- УСАОП
 - 1) Политички рад унутар УСАОП-а - М. Миковић
 - 2) Саставне ортанис. УСАОП-а - В. Ситаровић, сеп. СК - Тач.
 - 3) Одбори УСАОП-а и односи УСАОП-а према
осталим атемфрам. ортанизацијама на терену
(НОО, АВЖ) - Вл. Вујовић, пл. ОК - Ј. Хер.
 - 4) Конгрес - Саво Рајевић, сеп. СК - Тач
 - 5) 88 такмичење - Буре
 - 6) Рад војске на терену и сарађа ортанизације у
војсци и са терена - Молановић 2. Х. О.
 - 7) Правил УСАОП-а. НОВ - Тача 2. Х. О.

Дневни ред
са обласног
савјетовања
СКОЈ-а
за Херцеговину
одржаног
у Фатници
11. марта
1944. године.
Из ратног
дневника
аутора

Дневни ред
са састанка
Бригадног
комитета
Партије у Доњој
Врбници, 24. маја
1944. године.
Из ратног
дневника аутора

Зачем же?

- 1.) избегавати критички и
- 2.) извештаja и како утичу већина на наш рад
- 3.) Закључак,
- 4.) тако - како изгуби управо,

Чир. 6 к. 26 скожевца
всё 3 гитары, 2 барабана,

[illegible]

- з III план прието, Пар. и не се изготвјува (не
умислено да постои право, бесте), создавајќи от
остаток и се однесуваат и во изготвувањето и сл.
- првобитноа Скоп-а као дупл ртот, као градот седиште
- постојат два клон на влезот и третиот рт - да на н
отвораа деловно з јавноста
- новите планови нека - поред дизертства =
- требало би отпочинати издвојено уознавање самосто
- ② $34 + 6 \text{ раског} = 38 \text{ р. } 7 \text{ к.}$ — мал брј картографија
- ③ скопје — поранги и отвор - тисна
- гугу. и дуплост на планини висина,
- и истекан напорниот денаранство з вклучи брјеме, саво
- један брј издвојено ртот дупл - три тиса дојест
- Скоп и вклучи тиса кон дуплост ртот от. устан. вола
- дуплост Скоп-а има само - брј, предвост на издвојено
- скапје отвор. знакови - као отвор на ртот - издвојено ??
- от. дуплост з дуплост от. мот,

(3°) — pag. 101; 102; 103; 104; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122; 123; 124; 125; 126; 127; 128; 129; 130; 131; 132; 133; 134; 135; 136; 137; 138; 139; 140; 141; 142; 143; 144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151; 152; 153; 154; 155; 156; 157; 158; 159; 160; 161; 162; 163; 164; 165; 166; 167; 168; 169; 170; 171; 172; 173; 174; 175; 176; 177; 178; 179; 180; 181; 182; 183; 184; 185; 186; 187; 188; 189; 190; 191; 192; 193; 194; 195; 196; 197; 198; 199; 200; 201; 202; 203; 204; 205; 206; 207; 208; 209; 210; 211; 212; 213; 214; 215; 216; 217; 218; 219; 220; 221; 222; 223; 224; 225; 226; 227; 228; 229; 230; 231; 232; 233; 234; 235; 236; 237; 238; 239; 240; 241; 242; 243; 244; 245; 246; 247; 248; 249; 250; 251; 252; 253; 254; 255; 256; 257; 258; 259; 260; 261; 262; 263; 264; 265; 266; 267; 268; 269; 270; 271; 272; 273; 274; 275; 276; 277; 278; 279; 280; 281; 282; 283; 284; 285; 286; 287; 288; 289; 290; 291; 292; 293; 294; 295; 296; 297; 298; 299; 300; 301; 302; 303; 304; 305; 306; 307; 308; 309; 310; 311; 312; 313; 314; 315; 316; 317; 318; 319; 320; 321; 322; 323; 324; 325; 326; 327; 328; 329; 330; 331; 332; 333; 334; 335; 336; 337; 338; 339; 340; 341; 342; 343; 344; 345; 346; 347; 348; 349; 350; 351; 352; 353; 354; 355; 356; 357; 358; 359; 360; 361; 362; 363; 364; 365; 366; 367; 368; 369; 370; 371; 372; 373; 374; 375; 376; 377; 378; 379; 380; 381; 382; 383; 384; 385; 386; 387; 388; 389; 390; 391; 392; 393; 394; 395; 396; 397; 398; 399; 400; 401; 402; 403; 404; 405; 406; 407; 408; 409; 410; 411; 412; 413; 414; 415; 416; 417; 418; 419; 420; 421; 422; 423; 424; 425; 426; 427; 428; 429; 430; 431; 432; 433; 434; 435; 436; 437; 438; 439; 440; 441; 442; 443; 444; 445; 446; 447; 448; 449; 450; 451; 452; 453; 454; 455; 456; 457; 458; 459; 460; 461; 462; 463; 464; 465; 466; 467; 468; 469; 470; 471; 472; 473; 474; 475; 476; 477; 478; 479; 480; 481; 482; 483; 484; 485; 486; 487; 488; 489; 490; 491; 492; 493; 494; 495; 496; 497; 498; 499; 500; 501; 502; 503; 504; 505; 506; 507; 508; 509; 510; 511; 512; 513; 514; 515; 516; 517; 518; 519; 520; 521; 522; 523; 524; 525; 526; 527; 528; 529; 530; 531; 532; 533; 534; 535; 536; 537; 538; 539; 540; 541; 542; 543; 544; 545; 546; 547; 548; 549; 550; 551; 552; 553; 554; 555; 556; 557; 558; 559; 560; 561; 562; 563; 564; 565; 566; 567; 568; 569; 570; 571; 572; 573; 574; 575; 576; 577; 578; 579; 580; 581; 582; 583; 584; 585; 586; 587; 588; 589; 590; 591; 592; 593; 594; 595; 596; 597; 598; 599; 600; 601; 602; 603; 604; 605; 606; 607; 608; 609; 610; 611; 612; 613; 614; 615; 616; 617; 618; 619; 620; 621; 622; 623; 624; 625; 626; 627; 628; 629; 630; 631; 632; 633; 634; 635; 636; 637; 638; 639; 640; 641; 642; 643; 644; 645; 646; 647; 648; 649; 650; 651; 652; 653; 654; 655; 656; 657; 658; 659; 660; 661; 662; 663; 664; 665; 666; 667; 668; 669; 670; 671; 672; 673; 674; 675; 676; 677; 678; 679; 680; 681; 682; 683; 684; 685; 686; 687; 688; 689; 690; 691; 692; 693; 694; 695; 696; 697; 698; 699; 700; 701; 702; 703; 704; 705; 706; 707; 708; 709; 710; 711; 712; 713; 714; 715; 716; 717; 718; 719; 720; 721; 722; 723; 724; 725; 726; 727; 728; 729; 730; 731; 732; 733; 734; 735; 736; 737; 738; 739; 740; 741; 742; 743; 744; 745; 746; 747; 748; 749; 750; 751; 752; 753; 754; 755; 756; 757; 758; 759; 760; 761; 762; 763; 764; 765; 766; 767; 768; 769; 770; 771; 772; 773; 774; 775; 776; 777; 778; 779; 780; 781; 782; 783; 784; 785; 786; 787; 788; 789; 790; 791; 792; 793; 794; 795; 796; 797; 798; 799; 800; 801; 802; 803; 804; 805; 806; 807; 808; 809; 810; 811; 812; 813; 814; 815; 816; 817; 818; 819; 820; 821; 822; 823; 824; 825; 826; 827; 828; 829; 830; 831; 832; 833; 834; 835; 836; 837; 838; 839; 840; 841; 842; 843; 844; 845; 846; 847; 848; 849; 850; 851; 852; 853; 854; 855; 856; 857; 858; 859; 860; 861; 862; 863; 864; 865; 866; 867; 868; 869; 870; 871; 872; 873; 874; 875; 876; 877; 878; 879; 880; 881; 882; 883; 884; 885; 886; 887; 888; 889; 890; 891; 892; 893; 894; 895; 896; 897; 898; 899; 900; 901; 902; 903; 904; 905; 906; 907; 908; 909; 910; 911; 912; 913; 914; 915; 916;

- на 100. 100. 100.
- Гласово оунаго оунаго - оунаго и оунаго - на - на
оунаго - оунаго оунаго на 4-5.
- Ској и оунаго, оунаго оунаго и оунаго - на на
нама 333
- оунаго и оунаго оунаго, оунаго оунаго - оунаго оунаго
- оунаго и оунаго оунаго - на, на оунаго на 34 оунаго
- оунаго оунаго, оунаго оунаго - оунаго на оунаго

4

- Hoxynure este insecta, aparține grupului de insecte
- joacă în urmarea păsărilor, aparține grupului de insecte
- este, ca și toate insectele, dar are și o altă particularitate:
- are două perechi de aripi, care sunt foarte mici și sunt folosite doar pentru zborul scurt.

БРИГАДНИ КОМИТЕТ

2. Врбница 11/VI-1944г.

Дневни ред:

- 1.- Презид. РДА. ситуације
- 2.- организациони Сетови СКОЈ-а у Бригади
- 3.- извјештаји о раду и дисциплини
- 4.- Задацаи
- 5.- разнo

Бригада формирала - војни јединица - именована - Тешка. именована.
органови, именована - Тешка - именована именована
именована именована, именована именована. именована, именована
именована Тешка, именована именована у ј. именована, именована
именована именована. именована, именована

I" 27 (15) 7к - бригада СКОЈ-а у именованом, именована у:
именована у бригади именована именована именована
именована и именована - именована и именована
у именована и именована и именована и именована
и именована и именована именована П. - СКОЈ-у.
именована и именована, именована и именована

именована и именована именована (именована именована именована)
именована и именована, именована и именована, именована
и именована именована - именована именована и именована
и именована именована и именована именована, именована
и именована именована и именована именована, именована
и именована именована и именована именована, именована
и именована именована и именована именована, именована
и именована именована и именована именована - именована
(именована - I, именована именована именована II)

именована и именована: именована - 70 год, Бав. именована. 9/VI-
Бав. именована. - именована:

Тешка, секр. IV ак. - именована именована за именована, именована
именована Новокрстић - у именована за сек. именована - III именована.

- именована именована именована именована именована
именована СКОЈ - именована именована именована - именована
именована именована именована именована именована о СКОЈ-у.

II 28 (10) 6к - именована именована именована, именована
именована именована именована именована именована,
именована и именована, именована именована именована именована.

ПРОГРАМ ЗА ~~КАЖИ~~ ПАРТИЈСКЕ КУРСЕВЕ

Тема:

I Различити организми

- литература:
- 1) Историја КПЈ, т. IV - дво о истор. маб
 - 2) Сила: 4609...
 - 3) „Колонизационата материја“

II О Партији

- а) теорија Партији са кратки
зводот о ратв. партијскиот цокрета
б) организационото цетила

- литература:
- а) 1) Виле: Социјализмот од зитотација...
стр. 6-18
 - 2) Антон Виле: Партијскиот
 - 3) Метин: При цитора и при сакава
на цитора материјал
X 116
 - 4) Метин: Историја на партијскиот
X 116 стр. 31-38

- 5) Одржи о партијскиот КП
(за организација)
- 6) Основ партијскиот, - стр. 63-72
- 7) Историја КПЈ т. I, од 2, т. 20
I, 4, 23-26
II, 2, 33-41
III, 3, 41-46

- б) 1) Сил: Партијскиот цитора и цитора партија
- 2) Историја КПЈ, т. II од 2, 21-28
- 3) Метин: Организационата материја - стр. 14-1
- 4) А. Ражков: Организационата материја - стр. 16
- 5) Зинице: О партијскиот

III Зинице партијскиот

- са кратки зводот о
историја партијскиот

- литература:
- 1) Основ партијскиот - стр. 63-72
 - 2) - б, теорија партијскиот, 19-27
 - 3) Ка партијскиот партијскиот, 81-88

IV Национална материја

- литература:
- 1) Сил: Силе на партија
 - 2) Основ партијскиот - стр. 63-72
 - 3) Ка партијскиот партијскиот - стр. 81-88

Из програма рада нижих партијских курсева при Штабу Бригаде.
Из ратног дневника аутора

САОПШТЕЊЕ

МНО. ВМР.Ј.
ОПРЕД. ВПРЕД. - СЕДМОНАСТАВ. ПАТ.
Бр. Пр. 4-8
К. 1944

ВОЈНИ СУД XII ХЕРЦЕГОВАЧКЕ Н.О.У.БРИГАДЕ на своме засједању 29 маја 1944 г. претресао је оптужбу против аликоваца из села Лађевића у вези дјела злочиначког убиства над четворицом другова извршеног 22 маја 1944 г. код П л а ч е.

Тог дана спуте крвокопачког немачког окупатора, огањки бандити-четници из села Лађевића на најгнуснији и најсрамнији начин убили су Павла Бића, старца којем су већ два сина погинула за свету отар ослобођења својих народа, Милана Самарџића, заслужног борца наше Народно-ослободилачке војске, Душана С. Бујевевића и Гојке Пиљежића, борце XII Херцеговачке Н.О.У.Бригаде, који су били упућени без оружја својим кућама ради опоравка. Послије детаљно спроведене истраге и на основу саслушања свједока непобитно је доказано да је ово крваво дјело извршила бандетка аликовачког бенда уз помоћ и сарадњу неких сељака из села Лађевића. Они су дочекали ове народне синове и кукавички их убили. На основу извршене истраге и доказа суд је донео следећу

ПРЕСУДА

1) Да се Јован Ристов Самарџић из села Лађевића, - бивши член Н.О.Одбора, којег је Привремени Областни н.о.одбор за Херцеговину својим вјештањем од 28 маја развјештио дужности, - због прикритица и помагача оних аликовачких банди, због шпијунаже снага и подомата, као и покрета наших јединица и извозог откривања, КАЗНИ СМРТНУ СТРЕЛЈАЧКИМ, као и одузимањем све покретне имовине изузев дијела најужнијег за прехрану породице која му остаје.

2) Да се Глигор Михајлов Самарџић из села Лађевића, због прикритица и помагача крвавих убица и дјела шпијунаже према нашој Народно-ослободилачкој војсци и борби, КАЗНИ СМРТНУ СТРЕЛЈАЧКИМ, као и одузимањем све покретне имовине изузев дијела најужнијег за прехрану остале му породице.

3) Да се ПОРОДИЦА РАДА Ј.САМАРџИЋА ИЗ СЕЛА ЛАЂЕВИЋА, за којег је утврђено да је лично учествовао у наведеном убиству, ПРОТЈЕРА У БИЈЕЛУ А. ИМОВИНА ОДМАНУ У ПОРИСТ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ.

4) Да се ПОРОДИЦА ГАВРИЛА БУЈЕВИЋА ИЗ СЕЛА ПРЕЧАЦА, за којег је такође утврђено да је учествовао у наведеном убиству, ПРОТЈЕРА У БИЈЕЛУ А. ИМОВИНА ОДМАНУ У ПОРИСТ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ.

ПРЕСУДА ЈЕ ИЗВРШЕНА ОДМАХ.

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ:

1) Јован Ристов Самарџић из села Лађевића успио је да се вјешто прикати у позадину наших јединица и да ту настави првобу издајничку радњу. Он је чак успио и да се укључи у организацију прве народне власти у поретина, у Народно-ослободилачку одбор и да одатле доставља четничким аликовачким длагодјелна податке о нашим снагама, покретима и намјерама, као и о кретању наших војних одјела, култура, рањенике и позитивних радника. У циљу сврху он се је и састајао са бандитима, прикривао их и хранио. Тако је он са њима састао и прије самог злочина над нашим четворицом другова. Ристов је злочин у толико тежи што је осим наведеног извршио и најтеже дјело издаје Народно-ослободилачке борбе и свога народа алуотпријесивши народну власт у злочиначке сврхе.

2) Глигор Михајлов Самарџић из села Лађевића био је у уској вези са првим кривцем и био уопштено упућан са намјерама бандита као и о преломљеном издајничком раду окривљеног Јована Самарџића. Он се дан при-

тототетба Војног УК> Бригаде о пресуди четницима којису 22. маја 1944. године у Лађевићима из засједе убили четворицу ненаоружаних партизана